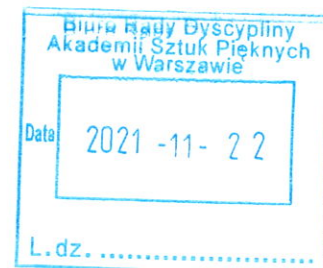

prof. Jadwiga Wszyńska
Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki
Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Grendy-Kurmanow, pod tytułem *Konserwacja i restauracja zabytkowych zielników a zachowanie jakości materiału genetycznego roślin*, zrealizowanej pod opieką naukową promotora dr hab. Weroniki Liszewskiej, prof. ASP, Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie i promotora pomocniczego dr. Piotra Klepackiego, Instytut Botaniki, Uniwersytet Jagielloński

Pani mgr Magdalena Grenda-Kurmanow jest absolwentką Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Jej specjalnością jest konserwacja i restauracja książki, grafiki i skóry zabytkowej. W 2010 roku obroniła pracę magisterską wykonaną pod kierunkiem dr hab. Weroniki Liszewskiej. Przedstawiła w niej jako realizację dyplomową *Problemy związane z konserwacją i restauracją plakatu „Bezimienni bohaterowie” autorstwa Stefana Norblina (ok. 1932 roku) ze zbiorów Muzeum Plakatu w Wilanowie* oraz pracę teoretyczną: *Badania nad zastosowaniem retuszu typu tratteggio w restauracji obiektów zabytkowych na podłożu papierowym*. Praca została nagrodzona przez Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków w konkursie na najlepsze prace studialne, naukowe i popularyzatorskie z zakresu ochrony zabytków i muzealnictwa. W 2013 roku ukończyła studia podyplomowe *Nowoczesne techniki analityczne w konserwacji obiektów zabytkowych* na Wydziale Chemii UJ oraz w 2015 roku *Zioloznawstwo* na Uniwersytecie Rzeszowskim. Uczestnictwo w kursach dotyczących opieki nad kolekcjami obiektów botanicznych w South London Botanical Institute i obiektów etnobiologicznych w Royal Botanic Garden w Kew uzupełniło wykształcenie profilowane w kierunku realizacji przewodu doktorskiego otwartego w 2016 roku na macierzystym Wydziale. Zatrudnienie w 2008 roku w Dziale Konserwacji Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie i rok później w Dziale Konserwacji Muzeum Powstania Warszawskiego również świadczy o wyborze obszaru aktywności zawodowej. W 2014 roku Pani Magdalena Grenda-Kurmanow otrzymała stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: w ramach Funduszu Promocji Twórczości realizowała prace badawczo-konserwatorskie dotyczące zielników Michała Fedorowskiego ze zbiorów Zielnika Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas stypendium American Institute of Conservation miała okazję zaprezentować swoje osiągnięcia w tym rzadko dotąd podejmowanym przez konserwatorów temacie na konferencji w Miami w 2015 roku. W latach 2015–2019 jako asystent naukowy ASP w Warszawie kierowała projektem NCN nr 2014/13/N/HS2/03118 *Ochrona zabytków a etnobotanika. Badania wpływu zabiegów konserwatorskich na materiał genetyczny roślin w zabytkowych zielnikach*. Jej wystąpienie na Uniwersytecie Medycznym we Wrocławiu *Konserwacja zabytkowych zielników a materiał genetyczny zawarty w okazach roślinnych* nagrodzono jako najlepsze podczas sympozjum „Genetyka w Muzealnictwie” w 2019 roku.

W 2017 roku uzyskała zatrudnienie jako asystent naukowo-dydaktyczny w Pracowni Konserwacji i Restauracji Grafiki i Rysunku WKiRDS ASP w Warszawie. W ramach pracy dydaktycznej prowadzi zajęcia z Konserwacji i Restauracji Grafiki dla studentów III roku,

udziela konsultacji i kontynuuje badania nad obecnością środków biobójczych w zbiorach zielnikowych realizując program MOLAB/FIXLAB oraz w ramach uczelnianych funduszy na zadania badawcze. W Zespole ds. Promocji WKiRDS ASP w Warszawie pełni opiekę nad profilami Wydziału w mediach społecznościowych, za co otrzymała nagrodę dziekańską w 2021 roku. Obecnie uczestniczy w zespole przygotowującym wystawę jubileuszową 75-lecia WKiRDS.

O skali zainteresowań i aktywności zawodowej doktorantki świadczy wykaz Jej dokonań artystycznych. Od 2008 roku współpracuje z artystami, właścicielami prywatnych kolekcji oraz z licznymi instytucjami w sprawach dotyczących ochrony obiektów zabytkowych pełniąc rolę konsultanta i prowadząc projekty konserwatorskie, m. in. z Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie, gdzie na wystawę jubileuszową 120-lecia przygotowała 150 obiektów obejmujących archiwalia, malowidła na podobrazii papierowym, grafiki, wycinanki, fotografie, albumy i oleodruki. Konserwowała projekty scenografii Karola Frycza, Zbigniewa i Andrzeja Pronaszków ze zbiorów Muzeum Teatralnego w Warszawie, obiekty do wystawy organizowanej w stulecie Teatru Polskiego oraz wystawy „Zapolska. Zbuntowany talent” w Muzeum Literatury. W 2014 roku objęła opieką konserwatorską ponad 700 obiektów Henryka Tomaszewskiego, w tym około 500 plakatów. Podobne prace oraz przygotowanie do transportu lotniczego dotyczyły 134 obiektów na wystawę w Ginza Graphic Gallery w Tokio. Od 2013 roku rozpoczęła się Jej współpraca z galerią Pola Magnetyczne i dotyczyła realizacji konserwatorskich i projektów montażowych prac Grzegorza Kowalskiego, Teresy Gierzyńskiej, Krystiana Jarnuszkiewicza i Anny Jarnuszkiewicz. Brała udział w wystawie konserwatorskiej z okazji 25 lat działania Ogólnopolskiej Rady Konserwatorów Dzieł Sztuki przy ZG ZPAP w 2016 roku. W 2019 roku była członkiem komitetu organizacyjnego wystawy „Odbicie. Jestem jak ty zapewne”, która uzyskała dla Muzeum Warszawskiego wyróżnienie w konkursie „Wydarzenie Muzealne Roku Sybilla 2019”, podobnie w 2021 roku za wystawę „Jaki znak twój? Wpływ Powstania Warszawskiego i Polski Walczącej na współczesną kulturę i sztukę” w konkursie „Mazowieckie Zdarzenia Muzealne – Wierzba”. Ostatnie realizacje w latach 2019–2020 to konserwacja zespołu 50 rękopisów z Archiwum rodziny Augustynowiczów-Ciecierskich dla Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu.

Osobny zestaw stanowią prace badawczo-konserwatorskie związane z zielnikami. Rozpoczyna je w 2012 roku współpraca z wspomnianym wyżej Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, gdzie zajmowała się konserwacją zabytkowego zielnika z XIX w. oraz zielnika anonimowego autora z 1888 roku. Ze zbiorów Zielnika Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego w latach 2013–2014 konserwowała zielniki Michała Fedorowskiego z 1883 roku oraz prowadziła prace przy badaniach i konserwacji zielnika przypisywanego Georgowi Andreasowi Helwingowi lub Matthiasowi Boretiusowi z lat 1724–1745 w związku z podjęciem tematu konserwacji trzech XVIII-wiecznych zielników w ramach projektu NCN. Z tej okazji nawiązała również współpracę z takimi instytucjami, jak Muzeum Narodowe w Krakowie podczas konserwacji zielnika księżnej Izabeli Czartoryskiej z 1746 roku i z Biblioteką Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie konserwując zielnik Johanna Friedricha Zeidlera z 1732 roku. W 2019 roku zajmowała się konserwacją czterech zabytkowych zielników z XVIII i XIX wieku w zbiorach wspomnianego już Zielnika Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego w celu przygotowania ich do digitalizacji.

zielników poddawanych zabiegom konserwatorskim i objętych profilaktyką zbiorów zasuszonych roślin wobec wymagań współczesnych badań genetycznych. Treść zbudowana jest z pięciu części logicznie podzielonych na kilka rozdziałów i kilkanaście podrozdziałów, każdą z nich zamyka *Podsumowanie*, co uważam za niezwykle pomocne w porządkowaniu zróżnicowanej problematyki wymagającej specjalistycznej wiedzy. Każda z części posiada osobną numerację przypisów. Opracowanie zamyka *Podsumowanie* całości prac, obszerny wykaz bibliografii z podziałem na źródła drukowane, katalogi, opracowania naukowe, opracowania niepublikowane i netografię, dalej zamieszczony jest *Indeks zielników według miejsc przechowywania*, spis ilustracji oraz streszczenie w języku angielskim.

W części pierwszej *Historia i znaczenie zielników z zasuszonymi roślinami* autorka przedstawia rozwój myśli badawczej w odniesieniu do świata natury od starożytności po czasy współczesne poprzez okres średniowiecza i przełomu spowodowanego wynalezieniem druku, który pozwolił na weryfikację przekazu rękopiśmiennego i ułatwił rozpowszechnianie wiedzy opisującej właściwości roślin. W procesie zmieniającej się relacji człowieka wobec świata natury i ewolucji form przekazu pozyskiwanej wiedzy, szczególnie uwzględnianej w zakresie nauk medycznych, ukazuje rozkwit botaniki jako nauki, ale także sztuki organizowania i ilustrowania zbiorów. Nastąpił on w połowie XVI w. kiedy to historia naturalna wyodrębniła się jako dyscyplina i uniwersytety w Padwie, Bolonii, Montpellier, Lejdzie czy Bazylei wzbogacone zakładanymi plantacjami roślin wprowadziły praktykę systematyzowania obserwacji i opisu okazów, a wynalezienie mikroskopu pod koniec wieku otworzyło możliwość penetracji struktury i funkcji tkanek. Forma zielników wykształciła się z tzw. suchych ogrodów – kolekcji zasuszonych roślin umożliwiającą prowadzenie badań w dowolnej porze roku i wymianę doświadczeń poprzez transfer okazów, które zaczęły napływać z odległych stron świata. Stały się one początkowo eksponatami gabinetów osobliwości, a później zbiorów muzealnych i, chociaż kontrowersyjnym początkowo, ale ostatecznie uznanym narzędziem nauki, do czego przyczyniło się opracowanie przez Karola Linneusza systemu klasyfikacji roślin w połowie XVIII wieku. Mimo bardzo kruchej struktury, zielniki w wielu wypadkach stanowią zachowane do naszych czasów bezcenne dokumenty. Przegląd historii powstawiania i rozwoju tej dziedziny wiedzy i pasji kolekcjonerskiej kończy omówienie zagadnień etycznych i prawnych w odniesieniu do kryteriów tworzenia zbiorów, handlu, naukowej wymiany i zasad użytkowania, w tym zasad korzystania z zasobów genetycznych zawartych w kolekcjach. Liczący 53 strony rozdział uzupełnia 305 przypisów z podaniem szczegółowych informacji osadzonych w przytaczanej literaturze przedmiotu.

Część druga, zatytułowana *Zagadnienia techniki i technologii tworzenia zielników oraz problematyka ich ochrony* jest historycznym przeglądem zasad zbierania i przygotowania okazów oraz sposobów ich magazynowania, opisywania i mocowania, wreszcie przedstawieniem form przechowywania arkuszy zielnikowych, sposobów ich oprawy, także estetycznego opracowywania i zabezpieczania przed szkodnikami. Dalej następuje charakterystyka budowy komórkowej roślin, chemicznej struktury składników, związków występujących w ścianie komórkowej i w podłożu papierowym, wreszcie przedstawienie zasad kodowania i replikacji materiału genetycznego. Złożona budowa zielników jest powodem wzajemnego sprzężenia procesów degradacji ich elementów. Skutki wywołane czynnikami niszczącymi autorka omawia w relacji do określonych warunków klimatycznych środowiska oraz działalności człowieka. Wyodrębnia szczególnie zniszczenia spowodowane stosowaniem środków biobójczych jako zagrożenie dla autentyczności materiału

genetycznego, jak i dla użytkowników zbiorów. Zagadnienia konserwatorskie dotyczące zielników omówione są na podstawie publikacji, materiałów nielicznych konferencji, informacji pozyskanych z dokumentacji prac konserwatorskich oraz kwerend w instytucjach zielnikowych w Polsce i na świecie. Treść obszernie omówionych problemów mieści się na 132 stronach, a wiadomości uzupełniające zajmują 514 przypisów.

Część trzecia, zatytułowana *Badanie wpływu materiałów używanych w konserwacji i do mocowania okazów botanicznych zabytkowych zielników na materiał genetyczny zawarty w zasuszonych roślinach* dotyczy etapowo prowadzonych prac badawczych dwudziestu substancji wybranych na podstawie literatury i badań środowiskowych. Analizy przeprowadzono na współcześnie przygotowanych próbkach z liści rzodkiewnika pospolitego i poziomki pospolitej. Obserwacje powierzchni powłok i przekrojów próbek w skaningowym mikroskopie elektronowym pozwoliły na wstępną selekcję materiału do dalszych badań. Próbkę poddano autorskiemu programowi przyspieszonego starzenia w komorze klimatycznej, specjalnie opracowanemu w celu sprecyzowania warunków bezpiecznych dla materiału genetycznego. Opisana została metodyka badań prowadzonych niezależnie w dwóch laboratoriach genetycznych dla określenia wydajności izolacji DNA oraz efektywności próbek jako matryc w reakcji polimerazy łańcuchowej. Sprawdzono stopień zanieczyszczenia i degradacji materiału na różnych etapach starzenia. Badania pozwoliły wyselekcjonować jako kleje stosunkowo bezpieczne: klajster z oczyszczonej skrobi ryżowej – bezkontaktowo z materiałem roślinnym oraz Aquazol 50 – z dopuszczeniem kontaktu z okazami, jednak autorka podkreśla konieczność kontynuacji doświadczeń dla optymalizacji praktyki konserwatorskiej wobec różnorodności wskazań dla poszczególnych gatunków roślin. Szczegółowa analiza wyników badań porównawczych stanowi cenny materiał wyjściowy do dalszych eksperymentów. Opis metodyki przeprowadzonych prac badawczych wraz z analizą ich wyników i ich ilustracją w postaci obrazów mikroskopowych, wykresów i tabel zajmuje 142 strony, a uzupełniające dane mieszczą się w 101 przypisach.

Część czwarta, zatytułowana *Praktyczne zastosowanie wyników badań w konserwacji trzech zabytkowych zielników* zawiera relację z prac badawczo-konserwatorskich przy zielniku Izabeli Czartoryskiej z 1746 roku ze zbiorów Biblioteki Ksiąząt Czartoryskich w Puławach, obecnie własność Muzeum Narodowego w Krakowie, przy zielniku Johanna Friedricha Zeidlera z 1732 r. wykonanego na zlecenie hrabiego Schaffgotscha do biblioteki w Sobieszowie, obecnie w zbiorach Biblioteki Głównej Muzeum Przyrodniczego w Lublinie, oraz przy zielniku przypisywanemu Georgowi Andreasowi Helwingowi lub Matthiasowi Boretiusowi z lat 1724–1745 z pieczęciami Biblioteki Miejskiej w Królewcu, przechowywanemu w Zielniku Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego. W efekcie przeglądu stanu zachowania najstarszych zielników w zbiorach polskich zostały wybrane obiekty o odmiennej problematyce konserwatorskiej wymagające zróżnicowanych rozwiązań, co pozwoliło zweryfikować w praktyce rezultaty prac badawczych i projektując program prac wykorzystać dotychczas pozyskaną wiedzę. Jednym z wątków badań była identyfikacja w obiektach środków biobójczych i sprawdzenie możliwości ich dekontaminacji. Założeniem prac badawczych było zastosowanie metod nieinwazyjnych, z których wykorzystano makroskaning fluorescencji rentgenowskiej MA-XRF do zobrazowania występowania pierwiastków zawierających jony metali ciężkich w związkach nieorganicznych oraz metodę chromatografii gazowej ze spektrometrią mas z mikroekstrakcją do fazy stałej GC/MS-SPME identyfikując lotne związki organiczne. Makroskaning umożliwił również identyfikację pigmentów i atramentów, a chromatografia wskazywała ewentualną aktywność grzybów

pleśniowych. Informacje te determinowały wybór metod dezynfekcji nie stanowiących zagrożenia dla materiału genetycznego roślin. W wypadku występowania warstwy malarskiej na obiektach botanicznych do identyfikacji pigmentów zastosowano metody mikrochemiczne wymagające pobrania próbek.

Opis prac przy obiektach obejmuje krótkie omówienie danych na temat ich pochodzenia, historii, technologii i stanu zachowania ilustrowanych wynikami obserwacji i badań instrumentalnych. Stanowiły one podstawę formułowania założeń prac konserwatorskich przyjętych w porozumieniu z właścicielami obiektów. Celem było zachowanie w maksymalnym stopniu autentyczności i integralności dzieła i równocześnie wiarygodności materiału badawczego. Prace konserwatorskie obejmowały zabiegi dotyczące okazów botanicznych, konstrukcji bloku i oprawy, skutków żerowania owadów i niewłaściwych warunków przechowywania. Specjalne zastrzeżenia wysunięto wobec zabiegów z użyciem wody, zabiegów odkwaszania metodą Bookkeeper oraz problemów zachowania deformacji kart utrwalonych fakturą obiektów. Zabiegi przy okazach roślinnych ze względu na kruchość materii wymagały szczególnej precyzji i rozważności przy selekcji pokruszonych fragmentów możliwych do przyporządkowania w miejscu ich pierwotnego położenia lub umieszczenia jako załączniki w specjalnych, bezkwasowych, półprzezroczystych kopertach. Szczegółowo opracowana metoda dokumentacji nie zamyka drogi wykorzystania zachowanych fragmentów w przyszłości. Osobnym problemem było opracowanie systemu mocowania okazów na kartach w sposób nieinwazyjny w celu uniknięcia skażenia materiału genetycznego. Omówienie wszystkich tych zagadnień zajmuje 62 strony, a ich uzupełnienia zamieszczono w 68 przypisach.

Część piąta to *Katalog najstarszych zielników w Polsce – zielniki przedlinneuszowskie z XVII i XVIII wieku w zbiorach polskich*. Jest ich dziewięć, choć zestaw mógłby zaczynać się od utraconej kolekcji Anny Wazówny włączonej do zielnika Szymona Syreniusza z 1613 roku. Wykaz ujęty w tabelę sygnalizuje autorstwo lub właściciela, datę pochodzenia zbioru, liczbę tomów i obecną lokalizację. Analizowane kolejno dzieła są przedstawione w porządku chronologicznym. Dane o obiekcie zawierają: datowanie, miejsce przechowywania, sygnaturę, wymiary, liczbę kart, okazów i woluminów oraz opis oprawy, techniki wykonania bloku, sposobu mocowania okazów, omówienie warstwy rękopiśmiennej, określenie stanu zachowania, przebytych konserwacji, dalej opis pochodzenia, wykaz nazw okazów i zestaw literatury. Rozwijając schemat w skrócie dowiadujemy się, że najstarszy zielnik pochodzi z trzeciej ćwierci XVII w. i znajduje się w Muzeum Przyrodniczym we Wrocławiu. Jego twórcą jest cysters Paolo Boccone, lekarz Medyceuszy, podróżnik, który w 1695 roku zawitał do Wrocławia. Zielnik zawiera 310 gatunków roślin z południowych Włoch, umieszczonych na 145 kartach z filigranem wskazującym włoską proveniencję. Blok szyty na cztery zwięzy oprawiony jest w pergamin na tekturze. Część okazów przyklejona jest w całości klejem nieznanego pochodzenia, część mocowana paskami papieru. Podpisy pod roślinami w języku łacińskim wykonane dwoma rodzajami pisma z użyciem dwóch różnych atramentów występują na paskach montażowych lub bezpośrednio na kartach. Karty są oznaczone podwójną paginacją. Opis stanu zachowania wymagającego interwencji konserwatorskiej ilustruje dokumentacja fotograficzna. Istotnym uzupełnieniem wiadomości jest naszkicowanie dziejów i trasy podróży autora z przedstawieniem możliwości pozyskania zielnika poprzez prześledzenie historii dzieła na podstawie kwerendy katalogów i inwentarzy kolejnych instytucji oraz notatek kuratorów, łącznie z opisem warunków przetrwania wojennej zawieruchy i powojennych transferów. Dalej następuje wykaz nazw okazów i niekiedy

stanowiska zbioru. Opis zamyka informacja, że zielnik nie był dotąd opracowany przez historyków i botaników. Według tego porządku omówione są pozostałe obiekty znajdujące się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, Instytucie Botaniki UJ w Krakowie, Zielniku Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Głównej Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie i Muzeum Narodowego w Krakowie. Katalog zajmuje 58 stron, opatrzony jest 108 przypisami.

Szczegółowe opracowanie danych i opis przebiegu prac badawczych i konserwatorskich zawiera dokumentacja konserwowanych obiektów, pozostałe, jako najcenniejsze dokumenty, wymagają dokładnej analizy i zapewnienia profesjonalnej opieki profilaktycznej. Swoje niezwykle wyważone spostrzeżenia i postulaty na temat zasadności podjęcia dalszych działań w tej wymagającej specjalistycznej wiedzy i umiejętności dziedzinie konserwacji autorka zawarła w *Podsumowaniu* całości pracy ujętym na 6 stronach części szóstej.

Badania i doświadczenia mgr Magdaleny Grendy-Kurmanow weryfikowane w praktyce konserwatorskiej mają w znacznym stopniu nowatorski charakter i wnoszą znaczące informacje dla właścicieli i opiekunów zielników. Mają one podstawowe znaczenie dla przyszłych badaczy, konserwatorów i kolekcjonerów pod względem ich bezpieczeństwa oraz zachowania zbiorów o możliwie największym stopniu autentyczności, spełniając postulat ochrony substancji pierwotnej. Bogaty i wielowątkowy zestaw informacji podany w logicznie uporządkowany sposób, przedstawiony zwięzłym, dojrzałym naukowo językiem, a równocześnie w stylu budującym zainteresowanie narastające w miarę zgłębiania atrakcyjnie ilustrowanej treści sprawia, że mimo poszerzonych omówień z zakresu biochemii, genetyki, czy toksykologii, pracę czyta się z niesłabnącą uwagą. Czytelna forma graficzna stanowi dodatkowy argument dla podjęcia starań o publikację opracowania.

Stwierdzam, że omawiana rozprawa doktorska spełnia z naddatkiem warunki określone w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.), co stanowi podstawę dopuszczenia mgr Magdaleny Grendy-Kurmanow do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków, 15.11.2021 r.